

УДК 262.12: 94(477.83/.86)

Тетяна Горан

*Інститут історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника***Суспільна діяльність Перемишльського єпископа
Йосафата Коциловського у міжвоєнний період (1919–1939)**

У статті розкриваються суспільно-політичні фактори, які впливали на діяльність греко-католицького духовенства в період Другої Речі Посполитої. Проаналізовано основні напрямки суспільної діяльності єпископа Й. Коциловського з метою збереження та розвитку християнських духовних цінностей та української ідентичності.

Ключові слова: *Перемишльська єпархія, єпископ, духовенство, релігія.*

Суспільно-політична історія Галичини міжвоєнного періоду нерозривно пов'язана з історією діяльності духовенства Української греко-католицької церкви (до 1989 р. – Греко-католицька церква, далі – ГКЦ). Через активну діяльність у громадському житті українців, освітню та виховну роботу серед молоді, греко-католицькі священники серйозно впливали на формування національної свідомості та перебіг суспільно-політичних процесів у Галичині. Вагомий вплив на суспільно-політичне життя українців Перемишльської єпархії ГКЦ мав її єпископ Йосафат Коциловський.

Дослідженням суспільно-політичної діяльності Йосафата Коциловського присвятили праці сучасні українські та польські історики: І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів¹, О. Вей², Л. Коваль³, О. Красівський⁴, І. Пилипів⁵,

¹ Андрухів І. Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія ГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект: наукова монографія / Ігор Андрухів, Олександр Лисенко, Ігор Пилипів. – Надвірна: Надвірнянська друкарня, 2010. – 500 с.

² Вей О. Ю. Українська греко-католицька преса Галичини міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) / О. Вей // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації, – 2013. – № 2 (14). – С. 65-69.

³ Коваль Л. М. Українські громадські культурно-освітні товариства у Перемишлі у 1867–1939 рр.: історіографія проблеми / Л. М. Коваль // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки, – 2011. – Вип. 4. – С. 97–106.

⁴ Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст.: Проблема польсько-українських стосунків / О.Красівський. – Львів, 2000. – 416 с.; Красівський О. За Українську державу і Церкву: Громадська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького 1918–1923 рр. / О. Красівський. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 85 с.; Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: проблеми взаємовідносин / О. Красівський. – К.: Вид-во ЦДДУ, 1998. – 298 с.; Красівський О. Українсько-польські взаємини. 1917–1923 / О. Красівський. – К.: ІПЕНД, 2008. – 544 с.

⁵ Пилипів І. В. Греко-католицька церква у суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.): монографія / І. В. Пилипів. – Тернопіль: Економічна думка, 2011. – 440 с.; Пилипів І. В. Конкордат Речі Посполитої з Апостольським престолом та його наслідки для ГКЦ / І. В. Пилипів // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини: зб. наук. пр. – Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2010. – Вип. 514-515. – С. 166–171.; Пилипів І. В. Участь греко-католицького духовенства в катехизації учнів у школах Перемишльській єпархії (1920–1939 рр.) / І. В. Пилипів // Гілея – С. 161–166.

Б. Прах⁶, В. Марчук⁷, І. Назарко⁸, Д. Іванечко⁹, С. Стемпень¹⁰ та інші.

Становище духовенства єпархії, як і усього українського населення Галичини було важким. Війна 1918–1919 рр. принесла чимало жертв серед греко-католицького духовенства. Уже з перших днів польсько-української війни польські військові та цивільні уряди на місцях розпочали репресії проти українських громадсько-політичних діячів та греко-католицького духовенства. Число арештованих та інтернованих, що перебували у казармах Модліна, Берестя, Стшалкової, Варшави, в таборах полонених в Домб'ю, Вадовичах, Перемишлі, Пикуличах та ін., у 1919 р. сягало 250 тисяч осіб. Арештовували, вбивали й інтерновували також греко-католицьких священиків. Зокрема, польські військові провели п'ять ревізій у палатах єпископа Перемишльської єпархії Йосафата Коциловського, нібито шукаючи зброю¹¹. Звинувачуючи його в антипольській пропаганді і покладаючи на нього основний тягар відповідальності, польська влада розпочала репресії та терор проти священства.

Ухвала Ради послів країн Антанти про передачу Галичини Польщі стала новим поштовхом до масових маніфестацій українського громадянства краю. У цих умовах духовенство ГКЦ намагалося відігравати роль консолідуючого фактора й не допустити нового українсько-польського протистояння, що могло б призвести до остаточної втрати надії на відновлення української державності в перспективі.

Щоб не допустити у майбутньому зростання кількості духовенства, чисельність якого зменшилася за роки війни, польська влада у квітні 1919 р. скасувала державну дотацію релігійного фонду на утримання семінарій, внаслідок чого єпископи були змушені закрити семінарії. Нова влада вимагала скоротити мережу українського шкільництва. З українських шкіл звільняли національно свідомих учителів, тих, які відмовлялися скласти присягу вірності уряду¹².

26 серпня 1919 р. А. Шептицький, Г. Хомишин, Й. Коциловський провели в Перемишлі спільну нараду, на якій був прийнятий пастирський

⁶ Прах Б. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини: у 2-х томах. Том 1: Біографічні нариси (1939–1989). – Львів, 2014. – 530 с.

⁷ Марчук В. Українська греко-католицька церква: історичний нарис / В. Марчук. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 164 с.; Марчук В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.

⁸ Назарко І. Йосафат Коциловський. ЧСВВ., Єпископ Перемиський. 1917–1947 / І. Назарко. – Торонто, 1954. – 84 с.

⁹ Іванечко Д. Єпископ Йосафат Коциловський (1876–1947): Життя і діяльність / Д. Іванечко // Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. Т. 3. – Przemyśl, 1996. – S. 247–260.

¹⁰ Стемпень С. Між окциденталізацією і візантизацією: проблема обрядової ідентичності Греко-католицької церкви в Речі Посполитій міжвоєнного періоду / С. Стемпень // Ковчег: Наук. зб. із церковної історії. – Львів, 2003. – Ч. 4. – С.86–98; Stępień S. Organizacja i struktura terytorialna greckokatolickiej diecezji przemyskiej w latach 1918-1939 / Stępień S. // Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. Т.3. – Przemyśl, 1996. – S. 191–219.

¹¹ Центральний державний історичний архів України у м. Львів. Фонд 358. (Шептицький Андрей-Олександр-Роман (1865–1944), митрополит греко-католицької церкви, граф). – Опис 1. – Спр. 222 (Повідомлення, описи подій, листи до Ліги Націй та ін. документи про руйнування і пограбування церков та монастирів польським легіонерам та обмеження в правах греко-католицького духовенства (1918-1923 рр.)). – Арк. 24.

¹² Там само. – Арк. 21.

лист українських церковних владик до духовенства та віруючих. У листі йшлося про трагедії, які принесла війна, наголошувалося на тому, якої шкоди заподіяно Греко-католицькій Церкві: «П'ять священиків замордовано, а сотні вивезено або ув'язнено. Багато церков, найголовніші монастирі пограбовані...». Засуджувалася війна та висловлювалось співчуття до «найблагодійніших наших синів, що загинули, обороняючи вітчизну»¹³.

Становлення польської влади в Галичині у 1921 р. відбувалося в умовах гострого суспільно-політичного напруження, спричиненого боротьбою за збереження української державності. До боротьби за остаточне розв'язання проблеми східних кордонів Польщі та санкціонування приєднання Східної Галичини долучилася Католицька Церква.

В умовах формування Польської держави велике значення мало те, що, на відміну від більшості світської й військової інтелігенції, яка виїхала за кордон, греко-католицькі священики залишалися на території Галичини. Це накладало на них ще більше обов'язків щодо організації українського життя. Від 1923 р. по 1925 р. жодна українська акція, конференція, народні збори не відбувалися без участі духовенства ГКЦ¹⁴.

Владика перемишльський зайняв несхвальну позицію щодо виборів до парламенту в 1922 р. Разом з єпископом Станиславівської єпархії Григорієм Хомишиним і генеральним вікарієм Львівської архієпархії (А. Шептицький перебував у той час за кордоном) опублікували лист протестний «До всього культурного світу» з нагоди четвертої річниці окупації поляками Галичини. Автори звернення рішуче засуджували репресивну політику польських властей, зазначаючи, що «...перед українським народом стоїть страшне марево позбавлення усіх прав людини і нації на своїй власній землі, яку щедро скроплено кров'ю у боротьбі за власну державу»¹⁵.

Важливий вплив на суспільно-політичну діяльність Й. Коциловського та духовенства мало підписання конкордату 1925 р. між Річчю Посполитою і Ватиканом. Завдяки прийняттю конкордату ГКЦ отримала ширші можливості у сфері шкільництва і релігійного виховання та розвитку єпархій. У Перемишльській єпархії в другій половині 1920–1930-х рр. стабільним був розвиток парафій і незначними – зміни кількості вірних у них. Так, якщо станом на 1928 р. в Перемишльській єпархії налічувалося 1335145 вірних, об'єднаних у 688 парафій, які обслуговували 832 священики, то станом на 1937 р. було 1252492 вірних, 687 парафій. Причиною зменшення кількості вірних було відлучення у

¹³ Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: проблеми взаємовідносин – С. 230–231.

¹⁴ Пилипів І. В. Греко-католицька церква у суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.). – С. 159.

¹⁵ Трагічні відносини в українській церкві в Галичині // Свобода. – 1926. – 18 грудня. – Ч. 294. – С. 4.

1934 р. від епархії 9 деканатів, та створення на їх основі Апостольської Адміністрації Лемківщини¹⁶.

Єпископ Йосафат Коциловський дуже високо цінував працю монахів і монахинь у своїй епархії, тому особливо опікувався чоловічими та жіночими монастирями. Розвивалися й чернечі чини. Зокрема, досить плідною була діяльність сестер-василіянок, які проводили виховну та навчальну працю в дитячих захоронках, семінаріях, на семінарійних курсах тощо. Єпископ Йосафат Коциловський був покровителем Чину Сестер Василіянок, які мали дві великі гімназії для дівчаток у Дрогобичі й Яворові. Чимало з них (сестер-василіянок – Т. Г.) вели окремі навчальні предмети у семінарії. Підтвердження того, що Чин Сестер Василіянок, окрім усього іншого, виконував виховну функцію, можна знайти на сторінках газети «Нова Зоря». Так, у 1926 р. відбулося святкування 300-літнього ювілею св. священномученика Йосафата, на честь чого було виголошено відозву до народу і духовенства. У ній, зокрема, йшлося про те, що нинішнє покоління повинно подбати про скріплення культу св. Йосафата. Саме тому, вирішено побудувати храм св. Йосафата у Перемишлі: «Сьогорічне свято св. Йосафата нехай буде першим днем загальних громадних жертв на згаданий ювілейний храм в Його честь»¹⁷.

Велику увагу єпископ звертав на працю найчисленнішого Згромадження Сестер Служebниць Непорочно Зачатої Діви Марії. У Перемишльській епархії, в містечку Кристинополь, був матірний дім і новіціат цього Згромадження. Єпископ часто відвідував цей дім, цікавився кількістю новачків, рівнем духовного життя. Згромадження опікувалося організацією та провадженням дитячих захоронок, а також доглядало за хворими, порядкувало у церквах, займалося господарством, що йому належало.

У міжвоєнний період у Перемишльській епархії діяли монастирі Чину Святого Василя Великого, які знаходилися в Буковій (монастир Священномученика Йосафата), в Добромилі (Святого Онуфрія), в Дрогобичі (Пресвятої Трійці), в Жовкві (монастир Різдва ГНІХ), в Крехові (Святого о. Николая), в Кристинополі (Св. Георгія), в Лаврові (Св. Онуфрія), в Перемишлі (Св. Священномученика Йосафата)¹⁸.

За підтримки єпископа релігійним вихованням молоді в епархії займався «Український Інститут для дівчат», заснований ще єпископом М. Ступницьким. У ньому станом на 1928 р. викладало 25 сестер-василіянок, а почесним президентом цього Інституту завжди був перемишльський владика. Не залишив поза увагою єпископ і Марійські Дружини Молоді. Історія Марійських товариств сягає глибокої давнини. Марійське Товариство Молоді засноване в травні 1918 р. у Львові як об'єднане товариство «Марійських Дружин» та «Марійських Союзів».

¹⁶ Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1928. – Перемишль: Відбито в печатні греко-катол. Капітули, 1928. – С. 394; Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1937. – Перемишль: Накладом греко-катол. Капітули, 1937. – С. 306.

¹⁷ Збірний пам'ятник 300-літнього ювілею св. священномученика Йосафата // Нова Зоря. – 1926. – 28 листопада. – Ч. 46. – С. 2.

¹⁸ Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської, Сяніцької на рік Божий 1936. – Перемишль: Накладом греко-катол. Капітули, 1936. – С. 134-136.

Окрім великих українських міст та містечок, це товариство мало свої філії в Америці, Канаді, Бразилії. Організаційна структура Марійських Товариств Молоді включала фактично три рівні – «Марійські Дружини», «Марійські Кружки», «Марійські Союзи». «Марійські Дружини» - найвищий, так би мовити, ступінь, який є основою товариства загалом. Що стосується кружків, то вони становлять собою прототип Дружин і створювалися, як правило, у тих містах, де ще не було достатніх умов для діяльності «Марійських Дружин»¹⁹.

Напередодні війни (1937 р.) у Перемишльській єпархії було 87 Марійських Дружин Молоді з 5380 членами. Більша частина Марійських Дружин гуртувала у своїх рядах молодь середніх шкіл. Владика Йосафат добре розумів вплив реколекцій на виховання молоді, тому щороку давав передсідникові Марійського Товариства Молоді щедрю грошову допомогу на організацію реколекцій. Завдяки такій допомозі щороку відбувалося 4-6 серій реколекцій для молоді в Перемишлі, Яворові, Дрогобичі²⁰.

Перемишльський єпископ велику увагу приділяв діяльності культурно-просвітницьких, релігійних товариств. Так, у Перемишльській єпархії діяло товариство «Єпархіальна поміч», яке було засноване 16 лютого 1918 р. за сприяння єпископа Йосафата Коциловського. Покровителем товариства було обрано св. Йосифа Обручника. Президентом товариства став сам єпископ, а його заступником – Григорій Лакота. Товариство власними силами видавало популярні версії Святого Письма, катехизми, молитвеники, враховуючи потреби віруючих. У 1928 р. з'явилося друковане видання товариства – газета «Бескид» за редакцією о. Онуфрія Орського та о. Володимира Яценківа. В 1933 р. видавництво і редакцію тижневика очолив Юрій Костюк, який змінив і його назву на «Український Бескид». Газета побачила світ завдяки діяльності єпископа Й. Коциловського. Основна мета видання полягала у тому, щоб «стати провідником і дорадником широких мас вірних у найважливіших питаннях життя, в справах віри, звичаїв, церкви... плекати у своїх читачів католицький світогляд, вказувати на небезпеки, які загрожують св. Церкві в цілм світі, а зокрема в нашій народі й нашій єпархії». Часопис акцентував увагу на державній незалежності і єдності українських земель, освіті та вихованні молоді, національній культурі, діяльності різноманітних українських товариств, спілок, організацій²¹. Робота товариства «Єпархіальна поміч» проходила у семи секціях, які займалися допомогою жертвам війни, облаштуванням сиротинців, допомогою вдовам і сиротам священників, церковним братствам і християнській пресі. У 1937 р. секцію допомоги церквам у товаристві «Єпархіальна поміч» очолив о. д-р Роман Решетило, а видавничою справою займався о. Петро Голинський²².

У міжвоєнний період в Перемишльській єпархії діяв Інститут вдів і сиріт по священниках та Фонд для вдів і сиріт загиблих священників.

¹⁹ Там само. – С.130.

²⁰ Пилипів І. В. Греко-католицька церква у суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.). – С. 268.

²¹ Вей О. Ю. Українська греко-католицька преса Галичини міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) – С. 67-68.

²² Коваль Л. М. Українські громадські культурно-освітні товариства у Перемишлі у 1867–1939 рр.: історіографія проблеми. – С. 104.

Заснований інститут ще у 40-х роках XIX ст. Оскільки більшість духовенства була одружена, то церква брала на себе зобов'язання надати матеріальну допомогу сім'ям священиків у разі їх смерті. Тому головною метою інституту була матеріальна допомога вдовам і сиротам. Ця допомога дорівнювала річній зарплаті священика. Вдовам допомогу надавали до того часу, поки вони не вступають повторно у шлюб, а сиротам – допоки не досягнуть 16 річного віку хлопчики і 18 річного – дівчата. Тобто церква була єдиною годувальницею сімей загиблих священиків²³.

Важливим питанням була організація в Галицькій митрополії «Католицької Акції». Єпископ Й. Коциловський, як член Комісії Єпископату Католицької Акції прагнув створити структуру цієї організації в своїй єпархії. Підготовка тривала кілька років, і врешті у 1933 р. у парафіях та деканатах молодь згуртувалася під гаслом «Українська молодь – Христові!» На меті було створення «Католицької Акції Української молоді». Проте, незважаючи на всі зусилля єпископа Й. Коциловського, КАУМ було організовано у 1939 р. тільки в міських парафіях.

Як зазначалося вище, Й. Коциловський часто змінював своє ставлення до польської влади. Так, після 1923 р. єпископ намагався уникнути будь-якої діяльності, яка могла б бути визнана антипольською. Перед виборами до парламенту в 1928 р. єпископ Перемишльський видав пастирський лист, в якому закликав вірних взяти участь у виборах і ознайомитися з кандидатами, щоб зробити правильний вибір. Сам Й. Коциловський ніколи відкрито не виступав прихильником будь-якої партії, проте йому імпонувала позиція Українського націонал-демократичного об'єднання (УНДО). Водночас владика намагався позбавити духовне життя українців надмірної політизації, при цьому гостро критикуючи національно-демократичний табір²⁴.

Так само як і Григорій Хомишин, перемишльський єпископ зайняв антикомуністичні позиції, рішуче засудивши насильницьку колективізацію та релігійні переслідування в СРСР. Він закликав віруючих до молитви за тих, хто постраждав від радянської влади.

У 1930-х рр. стосунки Й. Коциловського і польської влади погіршилися, що не в останню чергу було пов'язано з політикою «пацифікації». Перемишльський єпископ піддав критиці шовінізм польських властей, вважаючи, що асиміляторська політика щодо українців як найчисленнішої національної меншини призведе до ослаблення Речі Посполитої, зробить її беззахисною перед Радянським Союзом. Така позиція єпископа призвела до нових його звинувачень, які надходили до МРКГО у фінансових зловживаннях. У Варшаві існувала думка, аби усунути Й. Коциловського з єпископського престолу.

Як противник насилля, Г. Хомишин вважав, що тільки політична партія християнської орієнтації зможе усунути українсько-польське протистояння, тому він активно взявся за створення замість УХО (Української Християнської Організації) нової партії всегалицького масштабу. З цією метою 12-13 липня 1930 р. відбулася перша нарада за участю єпископів Й. Коциловського та Г. Хомишина і їхніх єпископів-

²³ Іванечко Д. Єпископ Йосафат Коциловський (1876–1947) : Життя і діяльність. – С. 256.

²⁴ Містерії Єпископа Коциловського // Нова Рада. – 1920. – 3 марта. – Ч. 46. – С. 2.

помічників. Учасники наради відзначили, що ідеологія жодної з існуючих партій не містить християнських цінностей, тому є необхідність створення окремої католицької партії. Вже 24 вересня 1930 р. на установчому з'їзді у Львові була створена Українська католицька народна партія (УКНП)²⁵.

Ідеологом і співзасновником УКНП був О. Назарук, а програмним документом – «Ідеологічні основи Української католицької народної партії». У програмному документі зазначалося, що партія виступає за широку національно-культурну автономію Східної Галичини у складі Польської держави. Проте партія так і не стала об'єднавчою силою українського суспільства.

Початок Другої світової війни вкрай негативно вплинув на ті еволюційні процеси, які відбувалися в єпархії. В результаті пакту Молотова-Ріббентропа Польща була поділена на дві зони окупації: радянську та німецьку. Греко-католицьку церкву було піддано репресіям, тому вже 25 вересня 1939 р. єпископ змушений був тимчасово поділити єпархію. Тією частиною, яка знаходилася під владою німців, керував генеральний вікарій Григорій Лакота, а владика Йосафат Коциловський залишився на території, захопленій радянськими військами. Такий стан тривав до 22 червня 1941 р. Подібні прецеденти в історії Перемишльської єпархії вже траплялися, коли внаслідок українсько-польської війни Перемишльська єпархія була поділена на дві частини: західну частину зайняли поляки, а східною правили українці²⁶. Радянська окупація заподіяла єпархії велику шкоду не тільки в територіальному плані, а й у матеріальному та духовному.

Отже, в найскладніший для Перемишльської єпархії період її очолював єпископ Йосафат Коциловський. На той час єпархія була межею між етнічними землями українців та поляків. Оскільки Української самостійної держави не існувало, захищати свої права українцям довелося самотужки. Допомогали в національному самоутвердженні Греко-Католицька Церква та її духовні провідники. Саме таким національним і духовним провідником був Йосафат Коциловський.

Tetyana Goran

Societal activity of Peremyshl bishop Y. Kozilovskyi during the between-war period (1919–1939)

This article examines societal-political factors which influenced the activity of Greek-Catholic spiritual leaders during the period of Second Rechi Pospolytya. We analyzed main directions of societal activity of bishop Y. Kozilovskyi with the goal of preserving and developing Christian spiritual values and Ukrainian identity.

Keywords: *Peremyshl bishop, spiritual leaders, diocese, religion, youth organizations.*

²⁵ Стемпень С. Між окциденталізацією і візантизацією: проблема обрядової ідентичності Греко-католицької церкви в Речі Посполитій міжвоєнного періоду. – С. 123-125.

²⁶ Іванечко Д. Єпископ Йосафат Коциловський (1876–1947) : Життя і діяльність. – С. 258.